

LİBERAL EKONOMİYE ETKİN GEÇİŞTE YÖNTEM SORUNU

Dr. Mustafa ŞANLI(*)

GİRİŞ

Bu çalışmanın temel sorusu, içe dönük ekonomiden liberal ekonomiye etkin geçişin nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğini tartışmaktadır.

1980'li yıllar, gelişmekte olan ülkeler için ekonomilerin liberalleştirilmesi yönünde tartışma ve uygulamaların yoğunluk kazandığı bir dönem olarak söylenebilir. 1970'lerde yaşanan iki petrol şoku ile birleşen dış şoklar ve iç sorunlar içe dönük strateji uygulanan ekonomilerde genelde tıkanmalara neden olmuştur. Özellikle bu darboğazlardan sonra, serbest piyasa ekonomisine geçmeleri ve dünya ekonomisi ile entegrasyonları (ekonomilerin liberalleştirilmesi) konusunda bu ülkelere içeriden ve dışarıdan telkinler yapılmıştır. Ayrıca yoğun dış yardım talepleriyle karşılaşan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (IBRD) gibi kuruluşlar da ülkeleri dışa açılmaya yönlendirmişlerdir.

Sözkonusu öneri ve tartışmalarda dışa açık ekonomilerde uygulanacak ekonomi politikaları ortaya konmuştur. Ancak sorun içe dönük stratejiden dışa açık liberal ekonomiye "geçiş" sorununda düğümlenmektedir. Diğer deyişle kuramsal temelde içe dönük ve liberal ekonomilerde uygulanan iktisat politikalarının bilinmesine karşın liberal ekonomiye etkin geçişin nasıl gerçekleştirileceği -henüz- yeterince net ve açık değildir. Bu geçişin nasıl gerçekleştirileceği gereğince tartışılmamıştır ve kuramsal temele oturtulduğu söylene-
mez.

Bu çalışmada önce içe dönük ekonomiden liberal ekonomiye geçiş nedenleri ve doğurduğu sorunlar belirlenmeye çalışılacaktır. Sonra çalışmanın temel konusu olan- liberal ekonomiye etkin geçişte yöntem sorunu tartışılacak, etkin geçiş için bir öneri geliştirilmeye çalışılacaktır.

(*) Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü Araştırma Görevlisi

1. KAPSAM VE SINIRLAMALAR

Literatürde "kalkınma"ya iki temel stratejide yaklaşılmaktadır: "İçe dönük (inward-looking)" ve "dışa açık (outward-looking)" stratejiler⁽¹⁾. İçe dönük strateji genel olarak "ithal ikamesi ile sanayileşme stratejisi (import substitution strategy)" karşılığında kullanılmaktadır. Dışa açık strateji ise tek kavramla açıklanamamaktadır. Çünkü uygulamada -hepsi dışa açık olmakla birlikte- uygulanan politikalar açısından farklı stratejiler ortaya çıkabilmektedir: "İhracatın teşviki (export promotion)", "ihracata yönelik sanayileşme (export-oriented ya da export-led industrialization)" stratejileri ve tümüyle dışa açık olarak "açık ekonomi (open economy)"⁽²⁾. Anılan bu sıralama ekonomilerin liberalleşme derecelerini de gösterir (Şanlı 1991:16, Çizelge 1). Bu çalışmada ise yalnızca içe dönük ve dışa açık strateji kavramları kullanılacaktır.

Ekonomide kaynak tahsisinin iç ve dış piyasa sinyallerine göre yapılmasını temel alan ekonomik liberalleşmeyi gerçekleştirmenin optimal süreci, önemli bir ekonomi politika konusudur. Ekonominin fevkalade dinamik bir ortamda "geçiş"i gerçekleştireceği gözönünde tutulursa, acaba etkin geçiş için bir yöntem ileri sürülebilir mi? Uygulamalarla birleştirilirse, liberalleşmeye ilişkin tartışmalar üç yöntemde toplanabilir: Uygulamada görülen bir yöntem tüm ekonominin "eşzamanlı (synchronous)" bir politika demeti ile liberalleştirilmesidir. İkinci yöntem ekonomide duruma göre sürekli "ince ayar (fine tuning)" politikalar uygulayarak liberalleşirmeyi gerçekleştirmeye çalışmaktır. Üçüncü yöntem ise; -tartışmaların odaklaştığı- liberalleşirmenin "ardışıklık (sequence)" yöntemi ile gerçekleştirilmesidir. Ayrıca ardışıklık yöntemine ilişkin farklı öneriler de ileri sürülebilir.

Ardışıklık, özünde "tercih" sorununu içeren ve öncelikler-sonralıklar sıralamasını açıklayan bir kavram olarak tanımlanabilir (Şanlı 1991:9). Liberalleşirmeye geçişte uygulanan politikalar açısından acaba bir öncelikler-sonralıklar sıralaması yapılabilir mi? Dinamik bir ortamda gerçekleşen liberalleşirme bir ardışıklık sorununu gündeme getirmektedir. Ancak ekonomi literatüründe ardışıklık sorunu yeterince tartışılmış ve teorisi oluşmuş bir konu değildir (Frenkel 1983a:12; Zahler 1983:73; Calvo 1983:124). Çalışmanın hipotezi, ardışıklık yöntemine göre liberal ekonomiye geçişin daha

(1) Örneğin Keesing 1967; Knall 1974; Kebschull and Wilhelms 1974; Fröbel, Heinrichs and Kreye 1978; Balassa 1982; Gillis, Perkins, Roemer and Snodgrass 1983: Chapter 16 and 17; Schmitz 1984; Kaplinsky 1984; World Bank 1987:78; Kirkpatrick 1989.

(2) Konunun geniş bir tartışması için bkz. Şanlı 1991:5-8 ve 2.başlık: 24-90.

etkin olacağı biçimindedir. Bu ardışıklık, iç piyasanın serbest piyasa mekanizmasına göre çalıştırılmaya başlanmasından sonra, ödemeler bilançosunun önce cari işlemler, sonra sermaye hesabına konu etkinliklerin liberalleştirilmesini içerir.

Ekonomiler liberalleştirilirken, bu değişimin refah ve gelir bölüşümü üzerine etkileri, ülkelerin karşılaşabilecekleri içsel ve dışsal şoklar, ekonomilerin uyum ve istikrar programları, ülke sanayilerinin uyum sorunu çalışmada kapsam dışı tutulmuştur.

2. İÇE DÖNÜK EKONOMİDEN LIBERAL EKONOMİYE GEÇİŞ NEDENLERİ

İçe dönük ekonomide kaynak tahsisi ve birçok ekonomik değişkenin fiyatı geniş ölçüde kamu otoritesince belirlenmektedir. Liberal ekonomide ise ekonominin işleyişi genel olarak iç ve dış piyasa sinyallerine bırakılmaktadır. Müdahaleli bir ekonomiyi serbest piyasa mekanizmasına göre işleyen bir yapıya dönüştürmek anlamındaki ekonominin liberalleştirilmesi, temelde üç nedene (Türkkan 1987:97-98) dayanabilir.

i) Politik bir tercih olabilir: İçe dönük ekonomik yapıdan, serbest piyasa mekanizmasını ve rekabet anlayışını temel alan liberal ekonomiye geçmek için politika yapıcıların "politik tercih"leri söz konusu olabilir. Burada bir ekonominin gelişimi ve/veya zorlatmasından çok, ekonomi politika yapıcıların liberalleşme yönündeki birikim ve eğilimleri temel belirleyici olacaktır. Örneğin Güney Kore'de dışa açık bir ekonomiye geçişin bir "tercih" sonucu başladığı söylenebilir (Şanlı 1991:127)⁽³⁾.

ii) Sanayileşmekte olan ülkelerde, sanayileşmenin -ve ekonomik gelişmenin- doğal bir sonucu olarak liberal ekonomiye geçiş benimsenebilir: İthal ikamesi ile sanayileşme stratejisinde ara ve yatırım malları üretimini kapsayan "ikinci evre"yi başaran bir ekonomide; belli bir üretim düzeyine ulaşmış, optimum ölçek ve kapasitesi dış piyasalarla rekabet edebilecek endüstrilerin varlığından söz edilebilir. Böyle bir ekonomi artık koruma duvarlarının arkasından çıkmalı ve etkin kaynak tahsisine göre rasyonel işleyebilmelidir. Bu aşamaya gelen ya da gelmesi istenen ekonomi artık dışa açılabilir ve dışa dönük stratejiler uygulanabilir. Bu anlamda ekonominin libe-

(3) Dağılan SSCB'nin bugün bağımsızlaşan ülkelerindeki "piyasa ekonomisine geçiş" eğilimleri ve tartışmaları da bu bağlamda düşünülebilir. Her ne denli ekonomilerinin tıkanması söz konusu olsa da birikimleri olan "merkezi planlama" anlayışına göre yeniden kaynak tahsisini düzenlemek yerine, piyasa ekonomisine geçişi bir "tercih" olarak telaffuz etmektedirler.

ralleştirilmesi, içe dönük bir stratejinin doğal devamı görünümündedir.

iii) Ekonomik ve politik bir zorunluluk olabilir: Ekonominin liberalleştirilmesi, içe dönük stratejide ekonominin tıkanmasından dolayı ortaya çıkan zorlamalarla olabilir. Birçok gelişmekte olan ülke için ithal ikamesi ile sanayileşme stratejisinde ikinci evre sorun olmaktadır. Bilindiği gibi ekonomide ara ve yatırım malları üretimi aşamasına geçildiğinde, korunan yerli üreticiler anılan malları yüksek maliyetle üretmektedirler. Sanayiinin özendirilmesi açısından bu malların daha önceki ithalat kolaylıkları bir paradoks oluşturmaktadır. Ayrıca içe dönük bir ekonominin döviz kazancı yetersizliği de ekonomide bir darboğaz oluşturmaktadır. Diğer yandan uluslararası standartlarda çalışmayan endüstriler, yüksek maliyet ve fiyatların yanı sıra, ölçek ekonomisi ve düşük kalite sorunları ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu da ekonomide kaynak dağılımının etkinliğini bozmaktadır.

İçe dönük ekonomilerin ara ve yatırım malları girdilerinin ithalat zorunluluğu ithalata bağımlılığı artırmaktadır. Bu dönemde uygulanan politikalar ihracat aleyhine sonuçlar doğurmaktadır. Bir yandan ithalata bağımlılık, diğer yandan ihracatın istenen/beklenen ölçüde gelişmemesi cari işlemler açıklarını büyütmede, ekonomiyi dış borç çıkmazına sürüklemektedir.

Genel olarak ekonominin, özel olarak sanayiinin böyle tıkanması, ekonomiyi dışa açılmaya zorlayabilir. Ekonominin içinde bulunduğu darboğaz ancak dışa açılarak atlatılabilir. Sonuçta liberalleştirme ekonominin zorlaması sonucu gündeme gelmektedir.

3. LIBERAL EKONOMİYE GEÇİŞTE SORUNLAR

Belli dönem gümrük duvarlarının arkasında korunan içe dönük ekonomiden dışa açık liberal ekonomiye geçişte önemli ve karmaşık sorunlarla karşılaşılacaktır. Bir stratejiden diğerine geçiş dinamik bir ortamda, tüm ekonomiye yeni bir yapı kazandıracak biçimde uygulanacaktır. Korumacı yapıdaki ekonominin liberal yapıya dönüşürülmesi bir süreci kapsayacak ve önemli politika değişikliklerini gerçekleştirecektir. Söz konusu politika değişikliklerini, "eşzamanlı politika demeti" ve bu demetlerin "ardışık" uygulaması olarak özetlemek olanaklıdır.

Liberal ekonomiye geçişte sorunlardan en önemlisi politika değişikliklerinin nasıl ve ne zaman gerçekleştirileceğine ilişkindir. Bilindiği gibi her kalkınma stratejisini belirleyen ve o stratejinin ekonomik yapısını oluşturan bir iktisat politikası demeti vardır. Bir stratejiden diğerine geçerken yapılmak istenen, bu ekonomik

yapıyı değiştirmektir⁽⁴⁾. O halde ekonomiyi dışa açarken içe dönük stratejide uygulanan iktisat politikaları yerine, "yeni bir politika demeti" gerekecektir. Birbirleriyle etkileşimi ve uyumu nedeniyle bu politika demeti "eşzamanlı" uygulanabilir. Aksi durumda, demet içinde yer alan politikaların birbirlerini tamamlama özelliği kaybolabileceğinden istenen ekonomik yapıya etkin ve istikrarlı geçilemeyebilir.

Diğer yandan korumacı politikaların uygulandığı bir ekonominin liberalleştirilmesi bir süreci kapsadığı için, uygulanan politika demetlerinde "ardışık" bir düzenlemeye gidilmesi gerekli ve zorunlu görülmektedir. Hedeflenen yeni stratejiye eşzamanlı bir politika demeti ile başlanacaktır. Bu politikalar iç piyasayı ve dış ticareti yeni stratejiye göre düzenleyici niteliktedir. Ancak süreç içinde başlangıçtaki eşzamanlı politika demeti yeterli gözükmemektedir⁽⁵⁾. Ekonomi istenen yapıya doğru değiştikçe ek politikalar gerekecektir. Bu da aşama aşama kısıtlamaların kaldırıldığı yeni politika demetleri uygulaması demektir.

Öte yandan kimi politika uygulamaları önceki politikaları basamak alacağından, her bir politika uygulamasının başarısı tarafından belirlenen evrelere göre, nihai sonuca varmak için bir öncekileri tamamlayıcı yeni politikalar uygulamaya konacaktır. Geçiş evresinde birbiri ardına gelen bu politika demetleri bir sıralamayı göstermektedir. Sözkonusu politika demetleri uygulamasındaki sıralamayla strateji değişikliğinde "ardışıklık"ın varlığından söz edilebilir.

Bir başka sorun, politika demetlerinin ve bunların ardışıklığının uygulanma biçimidir. Her kalkınma stratejisinde uygulan/uygulanacak olan iktisat politikaları bellidir. Buna karşın "geçiş" evresinde yukarıda sözü edilen eş zamanlı politika demetinin hangi alanları ne ölçüde kapsayacağı, nasıl bir ardışıklıkla uygulanacağı sorunları berraklaşmış değildir. Diğer bir deyişle ekonomik liberalleşmeye geçiş için hangi politika demetleri nasıl bir ardışıklıkla uygulanacaktır? Dışa açılacak bir ekonomi için kuramsal sorun burada doğmaktadır.

(4) Ayrıntılı bilgi için bkz. Şanlı 1991:15-17.

(5) Eşzamanlı politika demeti uygulanırken belli kısıtlamalar olabilir. Örneğin kambiyo rejiminde dalgalı döviz kuruna geçiş aşamaları, gümrük tarife oranlarında azaltmaların belli aşamalarda yapılması, ithalat rejiminin liberalleştirilmesi aşamaları gibi herbirinde kısıtlamaların evre evre azaltılması gibi.

Ekonominin liberalleştirilmesi, esas olarak ödemeler bilançosunun (ÖB) cari işlemler hesabına (CİH) konu etkinlikler ile sermaye hesabına (SH) konu etkinliklerin liberalleştirilmesini⁽⁶⁾ kapsar. Acaba her iki hesap birlikte mi liberalleştirilecek, yoksa ayrı ayrı belli bir ardışıklıkla mı liberalleştirilecektir? Eğer aralarında bir seçicilik gerekecekse önce hangisi dış ekonomiye açılacaktır? Ya da sermaye hesabının liberalleştirilmesine gerek var mıdır? Her bir hesabın ekonomi üzerindeki etkileri farklı olduğuna göre hangi tür seçim, liberalleşmeyi en etkin ve uyum sorunlarını enazlayacak biçimde gerçekleştirir? Son zamanlara dek bu konunun analizine çok az çaba harcanmıştır (Edwards 1984a :9-10). 1980'ler sonrasında konu üzerinde tartışmalar yeni yeni başlamıştır ve ilerde kuramsal bir temele oturtulacağı beklenebilir.

Ekonomik liberalleşmenin optimal süreci konusu, ekonomi politikalarının en güç yönlerinden birini oluşturmaktadır (Frenkel 1983a:12). İktisatçılar hala karşılaştırmalı statik durumların sınıflamasını yapmakta (Hanson 1983a:113) ve özellikle Latin Amerika ülkelerinde⁽⁷⁾ yaşanan deneyimleri analiz etmektedirler (Edwards 1984a:10-11). Ancak ekonomiyi dışa açmada Latin Amerika ülkelerinin izlediği yolun doğruluğu ya da yanlışlığı hakkında da iktisatçılar arasında bir anlaşmadan söz edilemez (Edwards 1984b:1). Güney Koni ülkelerinden Arjantin ve Uruguay liberalleşme için ilk önce ödemeler bilançosunun sermaye hesabını, Şili ise cari işlemler hesabını liberalleştirmiştir (Edwards 1984a:10). Yapılan analiz ve tartışmalarda da bu ülkelerin başarısızlıklarında, bu önceliklerin önemi üzerinde durulmaktadır. Buradan hareketle liberalleşmede ardışıklıkta önceliğin ne olması gerektiği önerileri ortaya atılmaktadır. Sorun, ekonomilerin liberalleştirilmesinde yöntem sorununda düğümlenmektedir.

4. LİBERAL EKONOMİYE ETKİN GEÇİŞTE YÖNTEM SORUNU

Gerçek dünyanın dinamik ortamında, uygulanan stratejinin ekonomik sorunlarını taşıyarak yeni bir stratejiye başlamak ve bu geçişi etkin biçimde gerçekleştirmek, önemi ihmal edilmiş temel konulardan biridir. Kuramsal tartışmalarla birlikte "etkin geçiş"te "ardışıklık" sorunu temel ağırlığı almış görünmektedir (Helleiner 1990:892). Ancak ardışıklık olgusu da çerçevesi belirlenip tamamlanmamış gözükmektedir. Yeni stratejiye geçerken eşzamanlı demet politikaların öncelikle hangi alanları kapsayacağı, sonraki aşama-

(6) Bundan sonra "hesabına konu etkinliklerin liberalleştirilmesi" yerine "hesabının liberalleştirilmesi" kullanılacaktır.

(7) Özellikle Güney Koni Ülkeleri (Southern Cone Countries) olarak adlandırılan Arjantin, Şili ve Uruguay.

larda ardışıklığın nerelerde olacağı tartışmaları henüz kesinleşmemiştir. Ancak ekonomilerin işleyiş ve etkileşim mekanizmaları açısından öncelikle iç piyasanın serbest piyasa mekanizmasına göre düzenlenmesi, daha sonra dış ekonomik ilişkilerin liberalleştirilmesi uygun gözükmektedir.

Kuramsal düzeyde bu tartışmaların yeni başlamasına karşın, uygulamada değişik yöntemlerle ekonomilerin liberalleştirilmeye çalışıldığı gözlenmektedir: Bunlardan birisi durumun gerektirdiği "ince ayar (fine tuning)" politikaları ile liberalleşmeye geçiş çabaları, diğeri ise ardışıklığı temel alan uygulamaların karşıtı olarak, ardışıklığı öngörmeyen "eşzamanlı (synchronous) politika demeti" ile strateji değişikliği yapılmasıdır. Şimdi anılan bu uygulama ve tartışmalar Grafik 1'de şematize edildiği biçimi ile ayrıntılı olarak incelenebilir.

4.1. LIBERALLEŞMEYE ETKİN GEÇİŞTE "ARDIŞIKLIĞI (SEQUENCE)" TEMEL ALAN GÖRÜŞLER

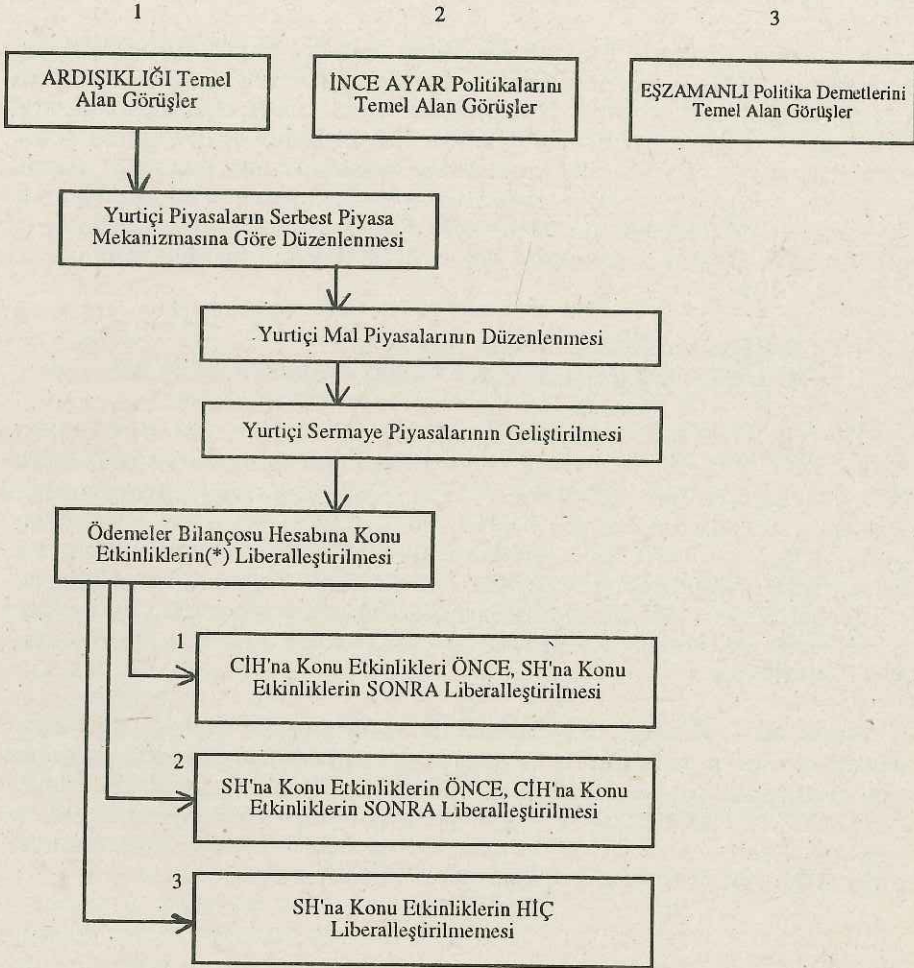
1980'li yıllardaki tartışmalarda, içe dönük ekonomiden liberal ekonomiye geçişte, liberalleşme programının bir ardışıklıkla uygulanabileceği görüşü ağırlıktadır⁽⁸⁾. İlk adımda yurtiçi piyasa serbest piyasa mekanizmasına göre işler hale getirilecek, daha sonra ödemeler bilançosunun "cari işlemler hesabı" ile "sermaye hesabı"nın liberalleştirilmesine geçilecektir. Ardışıklık sorunu burada gündeme gelmekte, her bir faaliyetin bir "öncelikler" sıralamasına göre düzenlenmesi kabul görmekte, ancak tartışmalar sıralamaya ilişkin olmaktadır.

Kuşkusuz strateji değişikliğinde, başlangıçta uygulanan eşzamanlı demet politikalar iç piyasayı düzenleyici öğelerinin yanısıra, dış ekonomik ilişkilerde kısıtlamaları azaltıcı unsurlar da taşıyacaklardır. Ancak burada konuyu şematize edebilmek için önce iç piyasaya ilişkin, sonra dış ekonomik ilişkilere yönelik düzenlemeler, ardışıklığı temel alan görüşlere göre incelenecektir.

(8) Nitekim Dünya Bankası'nın desteğiyle 21-22 Mayıs 1982 günlerinde Washington'da düzenlenen bir Sempozyumda tartışmaların odak noktalarından biri de "ardışıklık" konusudur (Barletta, Blejer and Landau 1983).

GRAFİK 1

LIBERAL EKONOMİYE GEÇİŞ YÖNTEMLERİ

(*) Cari İşlemler Hesabı (CIH) ve Sermaye Hesabı (SH).

4.1.1. Yurtiçi Piyasaların Serbest Piyasa Mekanizmasına Göre Düzenlenmesi

Uzun yıllar korunan bir ekonomide öncelikle yurtiçi mal ve sermaye piyasalarının işleyişinde ortaya çıkan sapmalar (Frenkel 1983a:12), kaynak tahsisindeki bozukluklar düzeltilmelidir. Bunun diğer anlamı piyasa ekonomisi kurallarını yerleştirici politik önlemler olmaktadır. Öncelikle yurtiçi mal piyasalarının işleyişinde serbest piyasa mekanizması temel alınacaktır. Diğer yandan yurtiçi sermaye piyasaları geliştirilecektir. Liberalleşme programının ilk evresi, ardışıklık sürecinin ilk adımı böyle başlayabilir.

-Yurtiçi Mal Piyasalarının Serbest Piyasa Mekanizmasına Göre Düzenlenmesi

Strateji değişikliğinde ilk uygulanan eşzamanlı politika demeti ile birlikte, güdümlü negatif reel faiz politikasından kontrollü gerçekçi pozitif reel faiz politikasına geçilecektir. Ardışıklık sürecinin sonraki evrelerinde kontrollü faiz politikası, tamamen piyasa güçlerince belirlenen serbest faiz politikasına dönüştürülecektir. Düşük faizli selektif kredi politikası yerine standart bir kredi politikası uygulanmaya başlanacaktır.

Strateji değişikliğinin iç piyasaya yönelik ilk uygulamalarından biri de KİT politikalarında olacaktır. Eskiden fiyat, miktar, kalite ve istihdam yönlerinden özerk olmayan KİT yönetimleri, yeni strateji ile kararlarını bağımsız alabileceklerdir. Bu nedenle yeni politikalara uygun olarak iç piyasada ardışıklık süreci ilk olarak kamunun ürettiği mal ve hizmetlerde görülebilir. KİT ürünleri politik kararlarla düşük fiyattan satılmak yerine, maliyetleri yansıtır fiyatlardan satılabilecektir. Bu da bu ürünler için oluşan paralel piyasaları önleyebilir. KİT politikalarında değişimle birlikte ardışıklığın sonraki evrelerinde KİT açıklarını kapatın konsolide bütçe ve fonların destekleri ortadan kalkabilir, Merkez Bankası kaynaklarının açık finansman için kullanılmasından vazgeçilebilir.

Strateji değişimi ile birlikte bazı mal ve hizmetlerin üretiminde devlet tekeli kalkacaktır. Bu da ekonomide nisbi fiyat yapısını değiştirecek ve kaynak tahsisinde, ardışıklık sürecinde yeni dengeler yaratabilecektir.

İç piyasaya dönük fiyat kontrollerinin kalkışı da ardışıklık sürecine uygun olarak gerçekleştirilecektir. Tüm fiyat kontrollerini bir anda kaldırmak yerine, malların ekonomi içindeki nisbi önemlerine göre bir ardışıklık sıralaması uygun olabilir. Kalkınan fiyat kontrolleri ile mal ve hizmetler piyasasında paralel piyasalar önlenemez. Piyasada fiyat belirleme ve denetim işlevi, ardışıklığın ile-

riki evrelerinde, özerk KİT fiyatları ve ithalatın liberasyonu sonucu gelen yabancı malların kalite ve fiyat rekabeti ile sağlanabilecektir.

Tarım ürünleri alım fiyatları da politik amaçlı destekleme fiyatları yerine, piyasa koşullarına göre belirlenecektir. Bu da tarım ürünlerinde serbest piyasa fiyatının belirlenmesini sağlayabilecektir.

Yurtiçi mal piyasalarının serbest piyasa mekanizmasına göre düzenlenmesinde özel kesim ürettiği mal ve hizmetlerde -herhalde-kamuya göre sonradan uyum göstermeye başlayacaktır. Çünkü değişen para ve kredi politikaları, özerk KİT politikaları, fiyat kontrollerinin kaldırılması (ve sonuçta paralel piyasaların yok olması), tarımsal ürün fiyat politikasındaki değişmeler, bazı devlet tekellerinin kalkması, ardışıklık sürecinin sonraki evrelerinde ithalatın liberalleştirilmesi gibi politikalar özel kesimin üretim ve fiyat kararlarını etkileyecek, ekonomi yeni dengelere ardışıklığın bu sonraki evrelerinde ulaşabilecektir.

Bu gelişmeler yurtiçi mal piyasalarını strateji değişikliğine uygun olarak bir ardışıklık süreci geçireceğini gösterebilir.

-Yurtiçi Sermaye Piyasalarının Geliştirilmesi

Bu piyasaların gelişimi de bir kaç evrede gerçekleşebilir. Strateji değişikliği ile birlikte uygulamaya konan pozitif reel faiz politikası faiz oranlarını yükseltecek (Edwards 1984a:12), bu da kredi maliyetlerini yükseltecek, kullanıcılarına piyasa rekabetinde ağır yük ekleyecektir. Bu durumda kredi talebinde bulunacak firmaların büyük kısmı tahvil ve hisse senedi ihraç ederek birincil sermaye piyasasının oluşmasını ve/veya gelişmesini sağlayabilir. Doğaldır ki öncelikle birincil sermaye piyasasının gelişmesini isteyen hükümetin, bu piyasaların işleyişinin hukuki çerçevesini çizmesi gerekecektir. Sonraki evrelerde yurtiçi sermaye piyasasının temel taşı olan ikincil sermaye piyasasının kurulup işlemesi gerçekleştirilebilir.

İthal ikamesinden liberal ekonomiye geçerken geçiş sürecinin sonraki aşamalarında bazı KİT'lerin "özelleştirilmesi" programı uygulamaya konabilir. Bu operasyon hem birincil, hem de ikincil sermaye piyasalarının canlanmasını sağlayacaktır. Ekonomide mali kesimin özelleştirilmesi (White 1987) de bu aşamada devreye girecektir. Böylece sermaye piyasalarının ekonomideki işlevi ve etkinliği artabilecektir. Nihai olarak, özelleştirme programının bir diğer hedefi de yurt dışına tahvil ve hisse senedi ihraç edebilmektir (yabancı sermayenin bir teşvik türü olarak). İkincil piyasaya konu başka firmaların da başvurabileceği bu tür ihracat, sermaye piyasalarının etkinliğini artırabilir.

4. 1. 2. Ödemeler Bilançosu Hesabına Konu Etkinliklerin Liberalleştirilmesi

Yurtiçi piyasalarda serbest piyasa mekanizmasının işleyişine yönelik gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra, ekonominin dışsal liberalleştirilmesi çabası başlatılabilir. Uluslararası ticareti engelleyici kısıtlamaların kaldırılması ya da kimi alanlarda enazlanması anlamına gelen cari işlemler hesabının liberalleştirilmesi, sermaye hesabının liberalleştirilmesinden farklıdır. Sermaye hesabının liberalleştirilmesinin ne anlama geldiği tam tanımlanamamıştır (Hanson 1983b:148). Cari işlemler hesabının liberalleştirilmesi konusunun açıklığına karşın kuramsal tartışmalarda sermaye hesabının liberalleştirilmesi açıklanmayı gerektirir niteliktedir. Sermaye hesabının liberalleştirilmesi (Hanson 1983a:114),

- Kamu sektörünün Dünya sermaye piyasasından borçlanması mıdır?

- ABD doları ve dolar değerlerini (dolar assetlerini) elde tutmak için kuralların gevşetilmesi midir?

-Özel yabancı borçlanmaya konan kısıtlamaların azaltılması mıdır?

- Kredi tahsislerine ve rezervlere duyulan zorunlulukların -gerileyen enflasyon oranlarıyla birlikte- azaltılması mıdır?

- Dünya sermaye piyasalarına giriş serbestliği midir?

Bu önlemlerin her biri ekonominin işlevi ve faiz oranlarının tepkileri için farklı etkilere sahip olabilir. Örneğin sermaye hesabının liberalleştirilmesi ile birlikte temel maliyetler yüksek reel faiz oranlarıyla ilişkilendirilmekte görünmektedir. Bir kez halkın elinde döviz tutmasına izin verildiğinde, yurtiçi faiz oranları -ki yüksek reel oranları yaratabilecektir- ile halkın beklediği devalüasyon oranları arasında karşılıklı etkileşim olacaktır. Bu etkileşimi engellemek olanaksız görünmektedir. Hükümet faiz oranı politikasını uygularken bu sınırlamayı kabul etmek zorunda kalabilir. (Hanson 1983a:114; Hanson 1983b:148).

Kohsaka (1987:329) sermaye hesabının liberalleştirilmesini üç koşula bağlamaktadır: i) Faiz oranlarının serbest olması, ii) ticari bankalara ve banka olmayan finans kurumları piyasasına giriş engellerinin kısmen kaldırılması, iii) mali kurumların yönetimine doğrudan hükümet kontrolünün ılımlı olması. Buna yurtiçi mali piyasaların uluslararası piyasalara açılmasına iç ve dış engellerin kaldırılması veya enazlanması eklenebilir. Belli görecelilik taşımasına rağmen, bu koşulların yerine gelmesi ile sermaye hesabı libe-

ralleşecektir. Sermaye hesabının liberalleştirilmesinde politika yapıcılar, ekonomi üzerinde çok değişik etkileri olan karmaşık değişkenler kümesi ile karşı karşıya olduklarının bilincinde olmalıdırlar.

Ödemeler bilançosuna konu etkinliklerin liberalleştirilmesinde üç ayrı yaklaşım sözkonusu olabilir:

4.1.2.1. Cari İşlemler Hesabının Önce, Sermaye Hesabının Sonra Liberalleştirilmesi

Aşağıda tartışılacağı gibi, sermaye hesabının ekonomi üzerindeki farklı etki ve duyarlılığından dolayı, liberalleşme programında çoğu yazarın ortak kanısı, cari işlemler hesabının önce liberalleştirilmesi gerektiğidir (Örneğin, Frenkel 1983a:12; Edwards 1984a:32-33, 91 ve 1984b:4; Dornbusch 1983a:176; Zahler 1983:74; Calvo 1983:126). Bu tercihi gerekli kılan nedenler ve her iki hesap arasındaki temel farklar şu noktalarda tartışılabilir.

Mal ve sermaye piyasaları arasındaki temel fark, sermaye piyasalarındaki uyum hızının mal piyasalarında uyum hızından çok daha fazla olmasıdır (Frenkel 1983a:12; Edwards 1984a:14). Sermaye piyasaları gelecek hakkındaki beklentilere karşı daha çok duyarlıdırlar ve beklentileri değiştirecek yeni bilgi, mal ve hizmet fiyatlarından çok daha hızlı mali araçların (asset) fiyatlarına yansıtılır. Mal ve sermaye piyasaları arasındaki bu temel fark her iki piyasanın işleyişi bakımından bazı ayrılıklara sahiptir (Frenkel 1983a:12-15):

Birincisi, uzun süreli dış rekebele kapalı bir ekonomide kaynak dağılımı ve kullanımı açısından bozukluklar yaşandıktan sonra, liberalleşmeye geçilince değişik sektörlerin izleyeceği fiyat değişimleri hakkında hiç kimse tam bilgiye sahip değildir. Bu belirsizlik altında önce cari işlemler hesabı liberalleştirilirse, piyasa tepkilerini incelemek ve gerekli düzeltmeleri yapmak olanağı vardır. Oysa önce sermaye hesabı liberalleştirilirse, başlangıç tepkisi çok hızlı olacağından, muhtemelen oluşacak mali araçların akımları büyük olacaktır. Oysa iki piyasa arasında uyum sağlanmalıdır. Ekonomik yapı ve kurumlarda gerekli değişmeyi kolaylaştırmak için sermaye hesabında kademeli bir geçiş gereklidir.

İkinci olarak, yanlış reel yatırım ile yanlış portfolyo yatırımı kararlarının düzeltilmesinde bazı farklar vardır. Yanlış portfolyo yatırımı kararını değiştirmek daha kolaydır. Önce cari işlemler hesabı liberalleştirildiğinde reel yatırım ekonomide daha uygun bir ortamda gerçekleşecek, uzun dönemde tutarlı olacaktır. Portfolyo yatırımları, bu aşamada liberalleştirilmeyen sermaye hesabının koşullarında gerçekleştirilecek ve bu hesap ilerde liberalleştirildikten

sonra gerekli düzeltmeler yapılacaktır. Oysa önce sermaye hesabı liberalleştirilirse, portfolyo yatırımı kararları uzun dönem değişme koşullarına uygun düşebilir. Ama reel yatırımlar, cari işlemler hesabı liberalleştirilinceye dek hala eski çarpık ortamda gerçekleştirilecektir.

Diğer yandan mal ve mali araç akımlarındaki çarpıklıklar cari işlemler hesabını ve sermaye hesabını ayrı ayrı ve muhtemelen farklı biçimlerde etkiler. Mal akımlarındaki çarpıklıklar, -görelî olarak- sermaye hesabına nazaran cari işlemler hesabı üzerine daha çok etkide bulunur. Aynı biçimde mali araç akımlarındaki çarpıklıkların etkisi de iki hesaptan sermaye hesabı üzerine daha çoktur. Diğer deyişle mal ve mali araçların akımlarındaki çarpıklıklar, ödemeler bilançosunun her iki hesabını da ayrı ayrı etkiler. Ama mal akımlarındaki çarpıklıklar cari işlemler hesabını, mali araç akımlarındaki çarpıklıklar sermaye hesabını görelî olarak daha çok etkiler. Ancak mal ve mali araç akımlarından kaynaklanan çarpıklıkların her iki hesap üzerindeki etkileri karşılaştırıldığında, mal akımlarından doğan söz konusu etkinin, mali araç akımlarından doğan etkiye göre daha çok olması olasıdır. Bu da her iki akımdan kaynaklanan çarpıklıklardan cari işlemler hesabının görece fazla etkilendiği anlamındadır. Liberalleştirme programından ekonominin daha çok tahrip olmaması için mal akımlarından doğan çarpıklığın öncelikle düzeltilmesi uygun olacaktır. Sonuçta ödemeler bilançosunun iki hesabının tartışılan bu çarpıklıklara karşı duyarlılıklarının farklılığı cari işlemler hesabının önce liberalleştirilmesini gerektirir gözükmektedir.

Üçüncü olarak, liberalleşmeden önceki çarpıklığın maliyeti ele alınabilir. Bir çarpıklığın maliyeti, çarpıklığın varolduğu durumda işlemlerin miktarına ve onun kendi çarpıklığına bağlıdır. Eğer önce cari işlemler hesabı liberalleştirilirse, çarpıklığı sürececek olan sermaye hesabıdır. Bu durumda varolan çarpıklığın maliyeti yapılan ticari işlemlerin miktarıyla orantılıdır. Başta belirtildiği gibi mal piyasasının uyumu yavaş olacağından, çarpıklığın maliyetinin görece küçük olması olasıdır. Aynı bakış açısından eğer önce sermaye hesabı liberalleştirilirse, cari işlemler hesabının kapalılığından dolayı yalnızca mali araç akımları gerçekleşeceğinden, oluşan çarpıklığın maliyetinin büyük olması olasıdır. Çünkü sermaye piyasasının uyumunun hızlığı yüzünden sermaye akımı büyük olacaktır. Çarpıklıkların maliyeti yönünden bakışta da cari işlemler hesabının önce liberalleştirilmesi gerekmektedir.

Eğer önce sermaye hesabı liberalleştirilirse, kısa dönemde mali araç akımlarında bir istikrarsızlık olacaktır. Çünkü yurtiçi sermaye piyasaları hala baskı altındadır ve faiz oranları düşük düzeylerde sabittir (Edwards 1984a:12). Bu durumda yapılan bir liberalleştirmede dışarıya büyük oranlarda mali araç akımları olacaktır. Bu

olumsuz durumu önlemek için, yurtiçi sermaye piyasası geliştirilip faiz oranlarının yükseltilmesi gerekir ki sermaye hesabı daha sonra liberalleştirilebilsin (Edwards 1984b:3).

Yurtiçi sermaye piyasası, enflasyonist bir ortamda ancak mali açıklar kontrol edildikten sonra liberalleştirilebilecektir (Edwards 1984a:12-13). Eğer bu başarlırsa, sermaye hesabının liberalleşmesi, faiz oranı farklılıklarından dolayı yurtiçine büyük bir mali araç akımıyla sonuçlanabilir. Sabit döviz kuru rejiminde bu akımlar ulusal paranın reel değerlenmesini ve maliyet enflasyonu doğuracaktır (Diaz-Alejandro 1981, Harberger 1984, Harberger and Edwards 1982'den Edwards 1984b:4; Zahler 1983:74). Dalgalı döviz kuru rejiminde ise, sermaye piyasalarının mal piyasalarından daha hızlı uyumundan dolayı, yurtiçine mali araç akımları nominal ve reel döviz kurlarında ani bir değerlenmeyi gerçekleştirebilecektir (Frenkel 1983b:165; Edwards 1984b:4). Sermaye hesabının önce açılması nedeniyle yerli paranın bu reel değerlenmesi, cari işlemler hesabının liberalleşmesinin başarısı amacı ile çelişmektedir. Çünkü ihracata konu mal üreten sektörler için paranın reel değerinde azalma olması gerekir. Önceki koruyucu çevreden serbest rekabetçi ortama geçişte görece fiyatların yeni yapısı çok daha güçlükle karşılanacaktır (Edwards 1984b:4). Dornbusch (1983b:176)'a göre, yapılacak en yanlış şey, yerli paranın reel değerinde gereken azaltmayı başarmadan önce sermaye hesabını liberalleştirmektir.

4.1.2.2. İki Hesap Arasındaki Tercihle Sermaye Hesabının Liberalleştirilmesine Öncelik Verilmesi

Ardışıklık yaklaşımına göre liberalleştirme programında bir alması da önce sermaye hesabına konu etkinliklerin liberalleştirilmesidir (Lal 1984). Ekonomilerin liberalleştirilmesinde döviz kuru- runun ekonomi üzerindeki etkisi kritiktir ve Lal'a göre döviz kuru- nun yönetimini hükümete bırakmak daha iyi sonuç vermeyecektir. Bu nedenle cari işlemler hesabına konu etkinlikler liberalleştiril- meden önce dalgalı döviz kuru sistemine geçilmelidir ve ülke parası tümüyle konvertibil duruma getirilmelidir.

Eğer Lal'in önerisi gerçekleştirilir ve sermaye hesabına konu et- kinlikler önce liberalleştirilirse, dışarıya kitlesel olarak mali ser- maye çıkacaktır. Çünkü yurtiçi sermaye piyasası hala baskı altında olacağından, faiz oranları sabit ve yapay olarak düşük düzeylerde olabilir (Edwards 1984a:12). Bunun için mali açıklar kontrol al- tına alındıktan sonra yurtiçi sermaye piyasası liberalleştirilmeli- dir. Diğer yandan bunlar gerçekleştirildikten sonra yine önce ser- maye hesabı liberalleştirilirse bu kez de faiz oranları farkından do- layı içeriye büyük mali sermaye akımı olacaktır. Bu da sabit veya dalgalı döviz kuru rejiminde enflasyonla sonuçlanacak ve yerli pa- ranın değerini yükseltecektir (Edwards 1984a:13). Sonuçta bu durum

ihracatın geliştirilmesi ve ekonominin dışa açılması ile çelişecektir.

Ayrıca mal ve sermaye piyasalarının yeni koşullara (liberalleşmeye) uyum hızı da önemlidir. Daha önce tartışıldığı gibi sermaye hesabının uyum hızının fazla olması da ekonomiye yeni sorunlar doğuracaktır.

Her ne kadar cari işlemler hesabı henüz liberalleştirilmediği için etkisi zayıf olsa da, sermaye hesabının liberalleştirilmesinden kaynaklanacak döviz kurunun reel değerlendirilmesi sorunu nasıl ele alınacaktır? Sermaye hesabının, cari işlemler hesabından ne kadar önce liberalleştirileceğine nasıl karar verilecektir? Lal bu sorulara açıklık getirmediği gibi gelişmekte olan ülkelerde, cari işlemler hesabı liberalleştirilmeden önce dalgalı döviz kuru sistemini başarmak için gerekecek kurumsal düzenlemeleri de tanımlamamaktadır. Temel kurumsal gereklerin yokluğu, gelişmekte olan ülkelerde sistemin başarısını engelleyebilir. Sonuç olarak liberalleştirme programında sermaye hesabının önceliği, kuramsal açıdan doyurucu olmaktan uzaktır.

4.1.2.3. Sermaye Hesabının Hiç Liberalleştirilmemesi

Ardışıklık yaklaşımına göre liberalleştirme programında diğer bir alması sermaye hesabının hiç liberalleştirilmemesidir. Bu yöndeki öneriye göre (Williamson 1983: 126), yatırımları artırmak amacıyla reel kaynakları harekete geçirmek için sermaye hesabı liberalleştirilmeden de dünya sermaye piyasalarından borç alınabilir. (Nitekim birçok gelişmekte olan ülke bu yönde hareket etmiştir). Hükümetler yurttaşlarının portfolyo yatırımlarının türlerini ve karlarını artırmak istedikleri zaman sermaye hesabını liberalleştirmeyi amaçlarlar.

Bu yaklaşım ekonomilerin liberalleştirilmesi ile çelişmektedir. Cari işlemler hesabı liberalleştirildikten sonra, sermaye hesabının liberalleştirilmemesi sermaye faktörünün etkinliğini azaltabilir. Çünkü sorun yalnızca dışarıdan borçlanma değildir. Amaç sermaye piyasalarının etkinliğinden yararlanmak ve bir bütün olarak ekonomiyi dünya ekonomisine açmaktır. Ancak böylece içsel ve dışsal ekonomilerden yararlanılabilir ve gelişme sağlanabilir. Dolayısıyla cari işlemler hesabından sonra sermaye hesabı da liberalleştirilmelidir.

4.2. LIBERALLEŞMEYE GEÇİŞTE "İNCE AYAR (FINE TUNING)" POLİTİKALAR UYGULAMASI

Ekonomiyi liberalleştirmede bir yaklaşım da "ince ayar" yaklaşımı olabilir. Bu yaklaşım, temelde ekonomik dengesizlikleri önce-

den tahmin ederek, olası dengesizliği giderici ekonomi politikalar uygulamasını tanımlar. Diğer deyişle, ekonomideki küçük dengesizlikleri (istikrarsızlıkları) gidermek için ince ayar yaklaşımına göre hassas, ayarlayıcı iktisat politikaları uygulanabilir (Wrightsmen 1983:321-335; Dornbusch and Fischer 1990:462). Bu yaklaşıma göre eğer ekonomi enflasyonist bir baskı altındaysa daraltıcı politikalar, eğer ekonomi durgunluğa gidiyorsa genişletici politikalar uygulamak gerekir. Sürekli ve düzenli politika uygulamaları ve politika değişiklikleri, boşlukları (lag'ları) uzatırken, ince ayar yaklaşımının önemi artar. Eğer ekonominin geleceği hakkında önceden yapılan öngörü doğruysa ve ekonomiyi dengeye getirici politika değişiklikleri ince ayar yaklaşımıyla doğru seçilip uygulanırsa, ekonomi kısa sürede dengeye gelebilecektir. Bu yaklaşımı savunanların temel görüşü de buradadır. Ancak öngörü yanlışsa, politika değişikliği ekonomiyi dengeden daha çok uzaklaştırabilir. İnce ayar yerine düzenli politika değişikliğini savunanların genel eleştirisi ince ayar ile dengeye ulaşmanın rastlantısal olacağı biçimindedir (örneğin Craine, Havenner and Berry 1978).

İnce ayar yaklaşımı liberalleşme programında da kullanılabilir. Strateji değişikliği için başlangıçta eşzamanlı bir demet politika uygulandıktan sonra, liberalleşmenin etkin ve optimal gerçekleşmesi için bir ardışıklık düşünülmez. Ekonominin gidişine göre, yordayarak (öngörülerde bulunarak) gerekli politika değişiklikleri ve/veya yeni politika uygulamaları gerçekleştirilir. Ekonomiden gelen tepkilere göre yeni politika uygulamaları gündeme gelir.

Ancak strateji değişikliği gibi ekonominin yeniden yapılanmasını hedef alan bir amaç kümesinde, ekonominin tepkilerini önceden doğru olarak öngörmek oldukça güçtür. Yeniden yapılanmada ekonominin değişimi için uygulanması gereken politikalar bir öncelik sırasını gerektirirken, bunu yalnızca öngörülerle belirleyip, doğru politik kararları almak da daha önemli bir güçtür. Bu nedenlerle ince ayar yaklaşımı ile strateji değişikliğinin etkin ve optimal gerçekleştirilmesi uzak bir olasılık olarak gözükmektedir.

4.3. LIBERALLEŞMEYE GEÇİŞTE "EŞZAMANLI (SYNCHRONOUS)" POLİTİKALAR DEMETİ UYGULAMASI

Strateji değişikliğinde ardışıklık sorununun 1980'lerde tartışılmaya başlanılmasına karşın (Edwards 1984a:11), uygulamada bazı ülkeler farklı yollar izlemişlerdir. Ülke ekonomilerinin liberalleştirilmesini savunan ve/veya öneren Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (IBRD) gibi uluslararası kuruluşlar, iç ve dış piyasaları birlikte kavrayan köktenci "eşzamanlı" politikalar demeti ha-

zırlayıp önermişlerdir⁽⁹⁾. Bu politikalara her ülke kendi öznel koşullarına göre eklemeler ve/veya düzenlemeler katmıştır.

Buradan hareketle liberalleşmede ardışıklık konusunu gereksiz bulan bir yaklaşım, cari işlemler hesabı ve sermaye hesabının her ikisini eşzamanda liberalleştirmeyi önerir (Dornbusch 1983b:124, Frenkel 1983a:14). Daha önce tartışıldığı gibi mal ve sermaye piyasalarının uyum hızı farkı, liberalleşmede uyumsuzluklara neden olmaktadır. Bu iki piyasanın uyum hızı farkı eşzamanlı liberalleşme programında ikili döviz kuru rejimi ile çözülebilir. Cari işlemler hesabına sabit döviz kuru (fixed exchange rate), sermaye hesabına dalgalı döviz kuru (floating exchange rate) uygulanır. İkili sistemde, uygulanan farklı döviz kurlarının süreçte oluşturdukları uyum sayesinde piyasalardaki uyum hızları farklılığı ortadan kaldırılabilir.

Ancak ikili döviz kuru rejimi, bilinen çoklu döviz kuru rejiminin sakıncalarını taşır. Geçiş sürecinde döviz kurunun böyle dual sistemi, çok hantal ve yönetimi güç sorunlar doğuracaktır (Edwards 1984b:8, footnote 5). İşleyişteki çarpıklıkların birçok karmaşık etkileri, bürokratik sistemin doğurduğu sakıncalar, rantların doğması/kullanılması ve pahalı tahsis gibi sorunlar ekonomide yeni ve karmaşık sorunlar doğurabilecektir. İkili döviz kuru arasındaki fark açıldıkça sorunlar artacaktır. Bu durumda ikili döviz kuru rejimi, ancak tahammül edilebilir bir düzeyde ve belli bir dönem için ek bir alet olarak kullanılabilir.

Sonuçta her ekonomi için, strateji değişikliğini gerçekleştirecek köktenci politikalar demeti eşzamanlı olarak belli bir anda uygulamaya konur. Şu farkla ki, bu tür eşzamanlı politikalar demeti uygulanmaya konduktan bir süre sonra -uygulama başarısının belirlediği süreye göre- ek politika demetleri devreye girmektedir. Döviz yönetimi, faizlerin serbestleştirilmesi, KİT'nin özelleştirilmesi, korumaya duvarlarının indirilmesi, v.b. alanlarda bu gelişmeler gözlenebilir.

Uygulanan eşzamanlı politikalar demeti bazı alanlarda köklü değişimleri getirirken, bazı alanlarda uyumu sağlayıcı önlemleri içerir⁽¹⁰⁾. Köklü değişimi gerektiren politikalar bir süre sonra yeni bir politikalar demetini gerekli kılar. Bu anlamda eşzamanlı politikalar demeti -dikey çıkışları politikaların uygulandığı zamanı, yatay uzunluğu ise bu politikaların uygulanma süresini gösterir- bir

(9) Örneğin IMF için Dale 1983; Finch 1983 ve Dünya Bankası için Stern 1983.

(10) Örneğin, serbest faiz politikasına geçişle, bankacılık sistemindeki uyumu sağlayıcı politikalar birlikte uygulanır.

merdivenin basamaklarına benzetilebilir. Görüldüğü gibi, ardışıklığı öngörmeyen eşzamanlı politika demetlerinde de temelde bir ardışıklık sözkonusudur.

5. LIBERALLEŞMEYE GEÇİŞ SÜRECİNİN DOĞURDUĞU BAZI SORUNLAR

5.1. LIBERALLEŞMEYE GEÇİŞ SÜRECİNİN SÜREKLİLİĞİ VE GÜVENİLİRLİĞİ

Liberalleşmeye geçiş sürecinin güvenilirliği önemli bir sorundur. Eğer ithalat-rekabetçi endüstrilerde yer alan firma sahipleri bu programın ileride değişeceğine inanırlarsa, sermaye hesabının liberalleşmesi ile sağladıkları yabancı fonları ya da borçlanmaları firmalarının işlevlerini sürdürmek için harcayacakları gibi, programı değiştirmek için hükümet çevrelerinde lobicilik için de kullanabilirler. Nitekim Arjantin deneyinde bu durum yaşanmıştır (Rodriquez 1983:28'den Edwards 1984b:15). Eğer halkta da liberalleşme programının değişeceği inancı varsa, onlar da aşırı borçlanmaya giderek tüketim eğilimlerini artırabilirler. Çünkü gelecekte yeniden korumacı politikaların uygulanması ithal malların fiyatlarını yükseltecektir. Bireysel olarak optimal olan bu davranış toplumsal yönden optimal değildir. Güvenilirlik konusu, reform sürecinde izlenen döviz kuru, para ve maliye politikaları gibi politikalarla doğrudan bağlantılıdır (Frenkel 1983a:15; Edwards 1984b:15-16). Bu nedenle liberalleşme programının düzenlenmesi ve hızı, ters beklentileri kırarak biçimde olmalıdır.

5.2. LIBERALLEŞMEYE GEÇİŞ SÜRECİNİN FARKLI SEKTÖRLERİ FARKLI ETKİLEMESİ

Liberalleşme programına ilişkin önemli bir nokta da bu programdan ekonominin farklı sektörlerinin farklı biçimlerde etkileyecek olmalarıdır. Sektörler arası bu farklılıkların önemli olmasına rağmen, para ve döviz kuru politikaları sözkonusu farklılıkları hafifletmek için planlanmayacaktır. Toptan yaklaşımçı para ve döviz kuru politikaları yerine mali politikalar bu tür sorunların çözümünde esas alınmalıdır (Frenkel 1983b:169).

5.3. LIBERALLEŞME VE KAYNAK HAREKETİNİN YÖNÜ

Liberalleşme konusunda tartışılması gereken bir diğer konu da kaynakların hareketine ilişkindir. Sermaye hesabının liberalleşmesi ile değerlendirilen, cari işlemler hesabının liberalleşmesi ile değer kaybeden reel döviz kurunun çelişen hareketi vardır. Bu politikalar kaynakları zıt yönde hareket için zorlar. Sermaye hesabının liberalleştirilmesi ile, kısa dönemde dış ticarete konu olmayan sektörlerde bir genişleme, ithal edilebilir ve ihraç edilebilir mal üreten

sektörlerde bir daralma yaratılacaktır. Oysa önce cari işlemler hesabı liberalleştirildiğinde -döviz kurunun gerçekçi tutulmasından dolayı- ihracat sektöründe genişleme ve ithalat sektöründe daralma, ticarete konu olmayan sektörlerde ise ya daralma ya da genişleme olacaktır (Edwards 1984b:7). Liberalleşme düzeni ile ekonomide kaynak hareketinin yönü konusu ayrıca araştırılacak niteliktedir.

Kuşkusuz sermaye hareketlerinden yararlanmak gerekir. Ancak mali sermaye çok çabuk ve politika yapıcının kontrol edemeyeceği beklentilere göre de hareket edebilir. Bu arada para talebinin kompozisyonunda bir değişme varsa ve halk yerli paradan yabancı paraya doğru kayarsa, reel döviz kurunu etkileyen bir geçiş vardır. Reel döviz kurunu etkileyen bu durum arzulanmayan bir etkidir. Uygulamada, sözkonusu konum politik olarak tercih edilemez. Benzer nedenlerle liberalleşme programının ilk evrelerinde banka sistemi üzerindeki kontrolü kaldırmak için acele etmemek ve dikkatli olmak gerekir (Calvo 1983:126).

5.4. LIBERALLEŞME VE OPTİMAL BORÇLANMA

Liberalleşme ve optimal borçlanma konusu borçlanmanın niteliğine, özel ve kamu borçlanması olmasına göre farklılıklar gösterebilir. Edwards (1984b:17)'a göre borçlanmanın kamu ve özel diye ayrımı yapaydır. Çünkü özel kesim bilir ki bir borç krizinde devletin garantisi arkasında olacaktır. Liberalleşmede optimal borçlanmanın analizi ayrı bir araştırma konusu olacak niteliktedir.

6. SONUÇ

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabalarında içe dönük ve dışa açık sanayileşme stratejileri iki temel yaklaşımdır. Bu iki temel yaklaşımı oluşturan stratejiler uygulamada farklılıklar gösterebilir. Her ülke bu iki yaklaşımda yer alan stratejileri kendi ülke gerçekleri ve siyasal-ekonomik tercihleri doğrultusunda uygulamaktadır.

Çok az sayıda ülkenin farklı gelişme göstermesine karşın, gelişmekte olan ülkeler genelde az ya da çok içe dönük kalkınma stratejisi yaşamışlardır/yaşamaktadırlar. Diğer deyişle ülkeler başlangıçta genelde dış rekabete karşı korunup geliştirilmiş bir sanayiye ve içe dönük ekonomik yapıya sahiptir. Bu durumda içe dönük stratejiden dışa açık liberal ekonomiye geçiş üç nedenden kaynaklanabilir: Politik bir tercih olabilir. Ekonominin doğal gelişiminin bir sonucu olarak, işlevini tamamlamış bir içe dönük strateji doğal olarak liberal ekonomiye geçişi gerektirebilir. Son olarak içe dönük stratejinin temel eleştirisi olan kaynak bozucu, dışa bağımlı ve ihracatı köstekleyici yapısı, ekonomide tıkanmaya

ve ekonomiyi yeni bir strateji arayışına zorlayabilir ve dışa açılma ekonomik ve politik bir zorunluluk olabilir.

Bir ekonominin liberalleştirilmesi, temelde serbest piyasa mekanizmasına göre işletilmeye başlanan ekonominin ödemeler bilançosunun cari işlemler ve sermaye hesaplarına konu etkinliklerin liberalleştirilmesini kapsar. Sorun da içe dönük bir ekonominin liberal yapıya nasıl dönüştürüleceğinde düğümlenmektedir. Liberalleştirme dinamik bir ortamda gerçekleşeceğinden, durumun gerektirdiği sürekli ince ayar politikalarını mı uygulanacağı, iç piyasanın durumunun nasıl düzenleneceği, liberalleştirmede bir geçiş sürecinin olup olmadığı, geçiş varsa hangi etkinliğe öncelik veren politikaların uygulanacağı, iktisat politikası uygulayıcıları için önemli sorundur. Bu konuda henüz teori yetersizdir. Görünürde Latin Amerika ülkelerine ilişkin uygulamalar ve bunların analizi vardır. Böyle olunca iktisatçılar arasında da görüş birliği olduğu söylene-
mez.

Liberal ekonomiye etkin geçişte yöntem sorunu bu tartışmalarda önem kazanmaktadır ve genel olarak üç yöntem üzerinde durulabilir: İnce ayar yaklaşımını temel alan yöntem, liberalleşme gibi köktenci bir amacı baştan doğru kapsayamayacağı için yetersiz olabilir. Eşzamanlı politikalar demeti yaklaşımını temel alan yöntem ise liberalleşmeyi bir anda gerçekleştirmeyi başaramayacağından, ekonomiden gelen tepkilere göre yeni politikalara gerek vardır. Bu ise bir süreci gösterir.

Sonuçta içe dönük ekonomiden liberal ekonomiye geçiş bir süreci gerektirmektedir ve en etkin yöntem ardışıklığı temel alan yöntem gözükmektedir. Geçiş için uygulanan politika demetleri bir ardışıklıkla gerçekleştirilebilecektir. Bu yönetime göre önce yurt içi mal ve sermaye piyasaları serbest piyasa mekanizmasına göre işleyecek biçimde düzenlenmelidir. İkinci aşamada dış ticaret bilançosunun cari işlemler hesabına konu etkinlikler liberalleştirilmeli ve nihayet sermaye hesabına konu etkinliklere konan kısıtlamalar kaldırılmalıdır. Bu iki hesap arasında bir tercih yapmak gerekir ve bir ardışıklık sözkonusudur. Tercihde temel etken sermaye piyasalarının uyum hızının mal piyasalarının uyum hızından daha çok olmasıdır. Bu uyum hızı farklılığının ekonomide yaratacağı etkilerin farklılığından dolayı sermaye hesabı en son liberalleştirilmelidir.

Dış ticaret bilançosunun bu iki hesabının liberalleştirilmesi ekonomide kaynakları zıt yönde etkilemektedir. Sermaye hesabının önce liberalleştirilmesi dış ticarete konu sektörlerde daralma, dış ticarete konu olmayan sektörlerde genişleme yaratır. Oysa cari işlemler hesabının önce liberalleştirilmesi ihracat sektöründe genişleme, ithalat sektöründe daralma yaratırken, dış ticarete konu olmayan

sektörlerdeki etkisi belirsizdir. O nedenle liberalleşme programında kaynak hareketleri ayrı bir araştırma konusudur. Liberalleşmede özel ve kamu kesiminin optimal borçlanması konusu da ayrıca araştırılacak önemdedir.

Son olarak liberalleşme programının sürekliliği ve hızı konusu kamuoyunda güvenilirlik sağlamalıdır. Aksi durumda bu programdan olumsuz etkilenenler liberalleşmeyi engellemek için baskı unsuru oluşturacaklardır. Uygulanan politikaların sürekliliğine halk ve işadamları inandırılmamalıdır. İnandırıcı bir politika, muhataplarının değişim ve/veya değişim beklentilerini kırarak, politika hedeflerine uyumu kolaylaştırır.

İthal ikamesi stratejisinden ihracata yönelik sanayileşme stratejisine uygun bir süreçte ve hızda geçişi, dinamik bir iç ve dış konjunktürde gerçekleştirmek oldukça zordur. İktisat politikalarının hem bir politika demeti, hem de politikaların ardışıklığını gerektiren düzenli ve dikkatli uygulanması yoluyla, amaçlanan geçiş sağlanacaktır. Kuşkusuz uygulamada bir stratejiden diğerine geçiş, politika yapıcıya her aşamada önemli ve zor görevler yükleyecektir.

KAYNAKÇA

BALASSA, Bela 1982 "Structural Adjustment Policies in Developing Economies" **World Development** X, 1, January: 23-38.

BARLETTA, N. A., M.I. BLESER and L. LANDAU (Eds.) 1983 **Economic Liberalization and Stabilization Policies in Argentina, Chile and Uruguay** Washington D.C.: The World Bank.
(A World Bank Symposium, May, 21-22, 1983).

CALVO, Guillermo A. 1983 "Commentary on Evaluation and Experience." in N.A. BARLETTA, M.I. BLEJER and L. LANDAU (Eds.), 124-127

CRAINE, R., A. HAVENNER and J. BERRY 1978 "Fixed Rules vs. Activism in the Conduct of Monetary Policy". **American Economic Review** LXVIII, 5, December: 769-783.

DALE, William B. 1983 "Financing and Adjustment of Payments Imbalances." J. WILLIAMSON (Ed.) **IMF Conditionality** Washington D.C.: Institute for International Economies, 3-16.

DIAZ-ALEJANDRO, Carlos F. 1981 "Southern Cone Stabilization Plans." R. CLINE and S. WEINTRAUB (Eds.) **Economic Stabilization in Developing Countries** Washington D.C.: The Brookings Institution.

DORNBUSCH, Rudiger 1983a "Remarks on the Southern Cone" **IMF Staff Papers** 30 March 1983: 173-176.

1983b "Commentary on Evaluation and Experience." in N.A. BARLETTA, M.I. BLEJER and L. LANDAU (Eds.), 116-26.

DORNBUSCH, R. and S. FISCHER 1990 **Macroeconomics**, 5th ed., Singapore: McGraw-Hill Publishing Company.

EDWARDS, Sebastian 1984a **Order of Liberalization of the Balance of Payments, Should the Current Account Be Opened up First.** Washington D.C.: World Bank Staff Working Papers Number 710.

1984b **The Order of Liberalization of the External Sector in Developing Countries** Princeton: Princeton University, International Finance Section.

FINCH, C. David 1983 "Adjustment Policies and Conditionality." J. WILLIAMSON (Ed.) **IMF Conditionality** Washington D.C.: Institute for International Economies, 75-86.

FRENKEL, Jacob A. 1983a "Economic Liberalization and Stabilization Programs." in N.A. BARLETTA, M.I. BLEJER and L. LANDAU (Eds.): 12-17.

1983b "Remarks on the Southern Cone" **IMF Staff Papers** 30 March 1983: 164-173.

FRÖBEL, Folker, Jürgen HEINRICHS and Otto KREYE 1978 "Export-Oriented Industrialization of Underdeveloped Countries" **Monthly Review** XXX, 6, November: 22-27.

GILLIS, M., D. H. PERKINS, M. ROEMER and D.r. SNODGRASS 1983 **Economic Development** New York: W. W. Norton and Company. ("Trade Strategies: Import Substitution" Chapter 16 and "Outward-Looking Development" Chapter 17).

HANSON, James A. 1983a "Policy Implication of the Monetary Approach and of Experiences in the Southern Cone." in N.A. BARLETTA, M.I. BLEJER and L. LANDAU (Eds.), 109-115.

1983b "Commentary on Evolution and Experience." in N.A. BARLETTA, M.I. BLEJER and L. LANDAU (Eds.), 147-149.

HARBERGER, Arnold C. 1984 "Lessons for Debtor Country Managers and Policy Workers." Paper presented at World Bank Conference.

HARBERGER, A.C. and S. EDWARDS 1982 "International Sources of Inflation: Some New Results." Los Angeles: University of California, Working Paper.

HELLEINER, G. K. 1990 "Trade Strategy in Medium-Term Adjustment" **World Development** XVIII; 6: 879-897.

KAPLINSKY, Raphael 1984 "The International Context for Industrialisation in the Coming Decade" **The Journal of Development Studies** XXI, 1, October: 75-96.

KEBSCHULL, D. and C. WILHELMS 1974 "Conditions for the Success of Import Substitution and Export Diversification as a Development Strategy in Latin America." H. GIERSCH (Ed.): 237-262.

KEESING, Donald B. 1967 "Outward-Looking Policies and Economic Development" **The Economic Journal** LXXVII, 306, June: 303-320.

KIRKPATRICK, Colin 1989 "Trade Policy and Industrialization in LDCs" N. GEMMELL (Ed.) **Surveys in Development Economics** Oxford: Basil Blackwell Ltd., 56-89.

KNALL, Bruno 1974 "Conditions for the Success of Import Substitution and Export Diversification as Development Strategies in South and Southeast Asia." in H. GIERSCH (Ed.): 266-296.

KOHSAKA, Akira 1987 "Financial Liberalization in Asian NICs: A Comparative Study of Korea and Taiwan in the 1980s" **The Developing Economics** XXV, 4, December: 325-345.

LAL, Deepak 1984 "The Real Aspects of Stabilization and Structural Adjustment Policies: An Extension of the Australian Adjustment Model" **World Bank Staff Working Paper**, No: 636.

RODRIGUEZ, Carlos A. 1983 "Políticas de Estabilización en la Economía Argentina 1978-1982" **Cuadernos de Economía** 19, April: 322-340.

SCHMITZ, Hubert 1984 "Industrialisation Strategies in Less Developed Countries: Some Lessons of Historical Experience" **The Journal of Development Studies**, XXI, 1, October:1-21.

STERN, Ernest 1983 "World Bank Financing of Structural Adjustment" J. WILLIAMSON (Ed.) **IMF Conditionality** Washington D.C.: Institute for International Economies, 87-108.

ŞANLI, Mustafa 1991 Gelişmekte Olan Ülkelerde Liberal Ekonomiye Etkin Geçiş Sorunu: Güney Kore, Brezilya ve Türkiye Deneyimleri. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

THE WORLD BANK (IBRD) 1987 **World Development Report**, Washington D. C. : Oxford Univ. Press/IBRD.

TÜRKKAN, Erdal 1987 "Türk Sanayiinin Dışa Açılması" **1986'dan 1987'ye Türkiye Ekonomisi Semineri** Ankara: Ankara Sanayi Odası Yayını No: 35, 95-140. (13-14 Mart, Ankara).

WHITE, Lawrence H. 1987 "Privatization of Financial Sectors" S. H. HANKE (Ed.) **Privatization and Development** California: ICS Press, 149-160.

WILLIAMSON, John 1983 "Commentary on Evaluation and Experience." in N.A. BARLETTA, M.I. BLEJER, and L. LANDAU (Eds.): 127-30.

WRIGHTSMAN, Dwayne 1983 **An Introduction to Monetary Theory and Policy** (3.rd ed.) New York: The Free Press.

ZAHLER, Roberto 1983 "A Regional View" in N.A. BARLETTA, M.I. BLEJER, and L.LANDAU (Eds.), 72-79.